

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
UNIVERSITY

European Association for Jewish Studies Annual Congress 2023

“Dr. Elsass tends to place the coverbs incorrectly”

*A sociolinguistic history of the Landesrabbinerschule
in Budapest in the 19th century*

Tamás Biró

tamas.biro@btk.elte.hu, <http://birot.web.elte.hu/>

ELTE Eötvös Loránd University

birot@or-zse.hu, <http://www.or-zse.hu/>

Jewish Theological Seminary – University of Jewish Studies, Hungary

Cf. to English *to go out*, German *ausgehen*, Russian *вы́йду*, etc.

Bernát Elsass
(1866 – 1939)

Dr. Elsass and coverbs

The position of coverbs in Hungarian:

- (1) *Dr. Elzász meg=kapta* *a szentesi rabbiállást.*
Dr. Elsass **coverb**=received the rabbi's position in Szentes.
- (2) *Dr. Elzász nem kapta meg* *a szentesi rabbiállást.*
Dr. Elsass not received **coverb** the rabbi's position in Szentes.
- (3) *Dr. Elzász kapta meg* *a szentesi rabbiállást.*
Dr. Elsass received **coverb** the rabbi's position in Szentes.
Focus: 'It was dr. Elsass who received the rabbi's position in Szentes.'

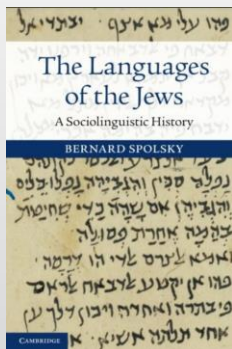
←
This is what happened.

Sociolinguistics and history

“This book (...) shows the value of adding a sociolinguistic perspective to issues commonly ignored in standard histories.”

Bernard Spolsky z”l (2014:i)

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
UNIVERSITY

Landesrabbinerschule since 1877

1877: *Országos Rabbiképző Intézet*
2000: *Országos Rabbiképző*
– *Zsidó Egyetem*
= *Jewish Theological Seminary*
– *University of Jewish Studies*

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
UNIVERSITY

The “founders”: Moses Bloch, Wilhelm Bacher, David Kaufmann

The standard narrative

- *Jewish Theological Seminary (Országos Rabbiképző Intézet, a.k.a. Landesrabbinerschule)* in Budapest: established in 1877.
- Flagship institution of neológ Judaism (positive-historical Judaism).
- Pioneer of Magyarization.
- Rabbis trained to become leaders of their modernizing, Hungarian-speaking communities. Emphasis on Hungarian language and culture.
- Monthly *Magyar Zsidó Szemle* ('Hungarian Jewish Review') to promote the *Wissenschaft* in Hungarian.

Towards a more nuance picture

Questions raised by a sociolinguist in this context (among others):

- Language of education?
- Language use in other situations?
- Linguistic competence of the professors, students, graduates?

→ *the picture turns out to be more complex* (obviously)

Leopold Löw's open letter on the emancipation

Pesti Hírlap, June 2, 1844, pp. 375–376

*„(...) first and foremost, it is to be desired that the Hungarian Jewry establish a SEMINARY at their own expense, where the rabbis of the future should be trained in modern ways, and not only will they attain theological erudition, but **they shall also get full hold of the home [i. e., national] language.**”*

lehetlenség — akkor hasznos, sőt mulhatlan volna, hogy vallásbeli szerkezetünknel fogva nemcsak rabbik, hanem más művelt zsidó theologusok is a' synedrium tanácskozásai határozataiban részesüljenek. De mivel alig remélhető, hogy a' synedrium indítványa már most valósuland, mindenek előtt kívánatos volna, hogy a' magyar zsidóság saját költségére SEMINARIUMOT alapítson, hol a' jövő rabbik korszerű módon neveltessenek, 's nemcsak theologikai műveltséget érjenek el, hanem főképen a' honi nyelvnek teljes birtokába is jöjenek. ⁸⁾ Ezen rendszabás kétségkívül legszebb gyümölcsöt hozna; 's ha kegyed ismeretes emberszeretete- 's hazafiságánál fogva megengedné, hogy a' rabbi seminarium alapítása a végett becses lapjaiban aláírás nyitassék, bizonyára mi zsidók ezen jótéteményt buzgó hálával ismernők meg, és ekképen a' synedrium alapos módon készülne elő. ^{†)}

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
UNIVERSITY

Das Elaborat der Rabbiner-Commission

(Sámuel Löb Brill, Jakab Steinhardt Jakab and Márk Hirsch. Arad, 1864.)

- German in “source courses” (i.e., Bible, Talmud, Shulchan Aruch?). German and Hungarian in other (i.e., secular?) courses. Role of Hungarian to be gradually increased.

Unterrichtssprache

§ Als Unterrichtssprache ist bei den Quellenstudien die deutsche, bei den übrigen Fächern theils die deutsche, theils die ungarische Sprache anzuwenden, und wird bei Besetzung der Lehrerstellen, hierauf Rücksicht zu nehmen sein.

§ Sobald die Mehrzahl der Schüler dafür reif ist, muss mindestens ein Theil der Gymnasialgegenstände in ungarischer Sprache vorgetragen werden.

§ Damit aber die Schüler je eher diese Reife erlangen, soll der ungarischen Sprache als ordentlichem Lehrgegenstände in den unteren Klassen eine besondere Pflege gewidmet werden.

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
UNIVERSITY

Committee established by the 02/23/1869

decision of the 1868/69 Hungarian Jewish Congress

(S. L. Brill, H. Deutsch, M. Hirsch, A. Hochmuth, S. Kohn, J. Steinhardt)

The language of instruction shall be partially Hungarian, and partially German. Nonetheless, the goal must be to increase the number of courses offered in the national language.

Tannyelv

25. §. A tannyelv részint magyar, részint német; mindamellett oda kell törekedni, hogy lassanként minél több tantárgy honi nyelven adassék elő.

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
UNIVERSITY

Committee established by the 02/23/1869

decision of the 1868/69 Hungarian Jewish Congress

(Brill S. L., Deutsch H., Hirsch M., Hochmuth A., Kohn S., Steinhardt J.)

“Yet, it must also be considered that the language of instruction must not hinder the lecturing of the theological disciplines. Therefore, the Hungarian language as a language of instruction must be gradually introduced in theological courses. The committee views it as an important task of the seminary to promote the use of Hungarian in the Jewish sciences.”

7.) Azon irányzatnak, mely szerint az intézet a magyar nyelv ápolására és terjesztésére lesz hivatva, teljes mérvben elismerése mellett a tannyelv meghatározásánál (25. §.) még is tekintettel kellett lenni arra, hogy a theologiai tudományok tárgyilagosa része előadásánál az előadási nyelv hátrányt ne okozzon.

*A bizottság szükségképen kívánja, hogy a magyar nyelv, mint előadási nyelv még a theologiai tanszakoknál is fokozatosan alkalmaztassák. A bizottság t.i. a rabbi-képezde, mint Magyarország első nyilvános izraelita tudományos intézete **fontos feladatának tekinti: hogy a magyar nyelv használatát** a zsidó tudomány terén komolyan kezdeményezze, (...)*

1877: the project launched

**Moses Bloch:
Talmud in German**

**Wilhelm Bacher:
in Hungarian**

**David Kaufmann:
after 2 years,
in Hungarian!**

The statistics of the first decade

Az intézetben volt tanulók nyelvi viszonyok szerint.

Tanév	magyar	német	magyar német	német tót	német horvát	magyar német tót	magyar német oláh	Öss. esen
187 ⁷ / ₈	—	1	27	1	—	2	—	31
177 ⁸ / ₉	2	—	25	3	—	3	—	33
187 ⁹ / ₈₀	2	—	31	1	—	5	—	39
188 ⁰ / ₁	—	—	35	—	—	4	—	39
188 ¹ / ₂	—	—	42	—	—	9	—	51
188 ² / ₃	1	—	45	1	—	9	—	56
188 ³ / ₄	2	—	55	—	—	12	2	71
188 ⁴ / ₅	2	—	70	—	—	20	2	94
188 ⁵ / ₆	1	—	72	—	—	33	2	108
188 ⁶ / ₇	1	—	76	—	1	36	1	115
	hu	de	hu de	de sk	de hr	hu de sk	hu de ro	Sum

Three friends, three stories

Bertalan Kohlbach
(1866 – 1944)

Lipót Kecskeméti
(1865 – 1936)

Ordained together: February 20, 1890.

- Lipót Kecskeméti: Nagyvárád (“the most Hungarian rabbi”)
- Bertalan Kohlbach: rabbi in Temesvár-Gyárváros (until 1896), then high school teacher of Latin, German and Hungarian (in Kaposvár, then in Budapest).
- Bernat Elsass: Landsberg an der Warthe (Germany, now Poland)

Bernát Elsass
(1866 – 1939)

Szentes és Vidéke, 1st March 1891

Egy kivándorlott. Dr. Elzász Bernátról, a ki annak idején a szentesi rabbi állásra pályáztatván, ugyancsak heves pártküzdelmet támasztott a helybeli zsidóság körében és aki végre sógora, a jelenlegi rabbi javára lemondott a jelöltségről, csakugyan megvalósult az a hir, hogy hazát cserél. Landsbergbe, egy porosz városba választották meg papnak és ő elfogadta az állást, pedig felébb meg kellett tagadnia magyar állampolgárságát (...) Egy levelében, melyet elhagyott hazájába intéz, azt írja, hogy a német, zsidóság türelmesebb és elnézőbb, mint a magyarnak még a műveltebb része is, mert Landsbergben nem ütköztek meg az ő német kiejtésének idegenes hangzásán, holott, egy magyar hitközségben – Szentest érti – agitációt kezdtek ellene, mert **kiejtésén érezhető volna a felföld íze** (...) Ami a sajnálkozást illeti, mi sem sírunk utána keserves könnyeket; de az okoskodására meg kell jegyeznünk, hogy mi nem hisszük, hogy az ő zsidó hívei türelmesebbek lennének Németországban, mint Magyarországon, hanem inkább azt következtetjük, hogy dr. Elzász **kiejtése és beszéde jobban megfelel a német, mint a magyar nyelv követelményeinek.** — Különben lapunk, a mely a leghevesebben küzdött az ő megválasztása ellen, utódig kijelentheti, hogy ha tudta volna, hogy egy gyöngé magyarországi rabbi helyett egy még gyöngébb kerül a szentesi zsidóság élére, bizony-bizony kétszer is meggondolta volna magát, mielőtt az agitációba belefogott.

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
UNIVERSITY

Egyenlőség, 3rd March, 1889

A szeminárium és a biblia-kritika.

Vesszük a következő levelet :

Budapest, 1889. évi február hó 26-án.

Tekintetes Szerkesztő Ur!

Reformatus lelkészövendék vagyok és mint ilyen, a mennyire theológiánk keretébe vág, megismerkedtem az izraelita irodalom néhány kiválóbb korifáusával, kiknek élete és működése felébresztette bennem a vágyat, hogy mélyebb betekintést nyerjek az izraelita halhatatlanok pantheonjába. Erre alkalmam is nyílt, amennyiben barátaim közé büszkén számíthatok néhány izr. rabbinövendéket, kik a legnagyobb készséggel szolgálnak magyarázatokkal. Mult héten felszólítottak, hogy jönnék el bodzafa-utcai intézetükbe, ahol egy papjelölt, ki doktori diplomát nyert a helybeli egyetemen, felolvasást fog tartani az Énekek énekéről. Felszólításuknak szívesen tettem eleget. Hogy elmondjam minő hatással volt reám a felolvasás, előre is kijelentem, hogy bölcs Salamon Sir-Hasirim-jéről többet reméltem hallani, mint a meny-

nyit a felolvasó nyújtott. De másról ohajtok szólani. Nem a német nyelvről, mely, ugy látjuk, Csáky miniszter germanisáló rendeletének kifolyása, hanem az előadási modorról és a tárgyról. Igazán bámulatba ejtett, nem a gyönyörű németiség, hanem hogy az izr. rabbinövendékek oly merészek, hogy nem ártallják: laikus közönséget *biblia-kritikával* traktálni. Mi is foglalkozunk ilyenmü kritikával, de a könnyen hívő nép előtt még sem mernők mondani, hogy Sir-Hasirimet nem bölcs Salamon írta. Ezen állítás recitálásával — én legalább azt hiszem — hogy a hívőket meg-ingatta a felolvasó ur hitőkben és világos, hogy ezzel nincs elérve az a nemes cél, melyet a fiatal lelkészjelöltek magoknak kitűztek. Hogy tanuljon a közönség, ezt tűzték ki feladatuknak és a tulnyomólag nőkből állott hallgatóság igenis tanult — elromlani a leplezetlenül. sőt még magyarázatokkal is kísért pikáns, csiklandós dolgok hallatára. Azzal mentegethetné valaki a felolvasót, hogy hiszen ugy van meg-

Maradtam legmélyebb tisztelettel

Hornyik István.

A more nuanced narrative

- *Jewish Theological Seminary (Országos Rabbiképző Intézet, a.k.a. Landesrabbinerschule)* in Budapest: established in 1877.
- Flagship institution of neológ Judaism (positive-history)
- Pioneer of Magyarization.
- Rabbis trained to become leaders in their modernizing, Hungarian-speaking communities. Emphasis on Hungarian language and culture.
- Monthly *Magyar Zsidó Szemle* to promote the *Wissenschaft* in Hungarian.

Magyarization was not a simple process

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
UNIVERSITY

European Association for Jewish Studies Annual Congress 2023

Thank you for your attention!

Tamás Biró

tamas.biro@btk.elte.hu, <http://birot.web.elte.hu/>

ELTE Eötvös Loránd University

birot@or-zse.hu, <http://www.or-zse.hu/>

Jewish Theological Seminary – University of Jewish Studies, Hungary

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
UNIVERSITY

Egyenlőség, 18

Egyenlőség, 1889. 03. 10.:

Kandidatus. Mitől se tartson. A szentesiek leendő rabbijuknak a lakást esetleg természetben akarják ugyan adni, de azért nem kell majd a szabadban felütnie sátorát. Nem *a* természetben, hanem természetben adják a lakást.

Pályázat.

A szentesi zsidó hitközségnél **rabbi** állásra ezennel pályázat nyitattik.

Megkivántatik magyar honosság, magyar hitszónoklat, hitoktatásra, rabbi teendők végzésére való képesítettség és jogosultság, valamint a törvény követelte egyéb kvalifikáció.

A budapesti rabbi szemináriumot végzettek, vagy bölcsész-tudori oklevéllel bírók elsőbbségben részesíttetnek.

Díjaztatik **1200** forint évi fizetés-, **200** forint lakbér-illetményvel, valamint az anyakönyvi kerület által szabályozott és egyéb szokásos díjakkal; a lakás esetleg természetben adatik.

Próbaszónoklatra csakis a meghívandók bocsátatnak, kik magyar és német hitszónoklatot tartoznak előadni, az utazási költségek csak a megválasztottnak téríttetnek meg.

A pályázati határidő 1889. évi április hó 1-én jár le, a teljesen felszerelt pályázati kérvények alólírott elnökséghez küldendőik be.

Kelt Szentesen, 1889. évi február hó 14. én.

Freund Márk,
hitk. jegyző.

Dr. Poláczek Albert,
hitk. elnök.

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
UNIVERSITY

Szentesi Lap, 1889. 10. 22.

Dr. Kardos Albert: Válasz dr. Ecseri Lajos urnak

(...) Az igazság nevében újra meg újra hirdetem és nyilvánítom, hogy dr. Elzász Bernát ur nem beszél tisztán és helyesen magyarul. Bizonyítékokkal ezt ha bizonyítanám, a Dunába hordanék vizet. Hiszen ezt tagadni a dr. Elzász ur névtelen légiójának sisakba, páncélba öltözött vezére sem elég vakmerő; hiszen ő, a rabbijelölt urnák legerőszebb párthíve, kénytelen bevallani, hogy dr. Elzász ur az igekötő használatát eltéveszti és a határozott alakot határozatlannal cseréli fel. Ez – belátom – nem nagy hiba; legfellebb akkora, mint mikor a betegnek nincs semmi baja, csak a torka véres.

Hanem azt épen nem látom be, hogy dr. Ecseri Lajos ur e magyarságellenes hibákat mért bocsátja meg oly készséggel dr. Elzász urnák, holott a boldogult dr. Sebők Márk ellen, ki hasonló hibákban leledzett, épen ő vezette a küzdelmet és dr. Sebők esetleges megválasztását épen ő nyilvánította a szentesi zsidóhitközség örök szégyenének, a mint most egy dr. Sebőknél hajszállal sem különb jelöltnek a megválasztását előre is diadalnak és dicsőségnek hirdeti.

Milyen lehetett Elzász (Elsass) Bernát magyarról?

Benoschofsky Imre: Emlékek a Szemináriumból, in Scheiber Sándor (szerk.): *MIOK Évkönyv 1970*, pp. 74–105.

- Bloch Henrik, az intézet első igazgatójának fia, Németországban tanult, anyanyelve német volt, sohasem tanult meg tökéletesen magyarul. Anyanyelvén kívül történelmet és görögöt tanított. A magyart és a görögöt is németesen ejtette, Zeuszt Cajsznak mondta. Az első németórán kijelentette: „fogunk németül beszélni. Aki nem érti, *jelentkezzék!*” Egy fiú felállt. – „No hát *igyekezzék* megérteni” – mondta és ezzel letette a nyelvtanítás gondját, áttérhetett az irodalomra. (p. 79)

